

КИЇВСЬКА РУСЬ: ВІЙСЬКОВИЙ КОСТЮМ ДАВНЬОРУСЬКОГО ВОЇНА IX – XIII СТ.

Давньоруська феодальна держава, яку в історії прийнято називати Київською Руссю, виникла на порубіжжі VIII та IX ст. Одразу ж вона зіткнулася з потужними та агресивними сусідами: Хазарським каганатом, Візантійською імперією, скандинавськими королівствами, угорськими племенами...

Правителі Русі проводили активну зовнішню політику, захищали інтереси держави, відбивали напади численних ворогів. Давньоруські князі здійснювали й численні наступальні походи, насамперед проти Візантії — наймогутнішої в той час країни, імператори якої уважно й з осторогою стежили за посиленням свого північного сусіда.

Київські князі Олег (882–912) та Ігор (912–945) здійснювали походи на Візантію, заключали з її правителями угоди, що захищали інтереси Русі, її купців.

Робив наступальні акції у придунайських землях й знаменитий князь-воїн Святослав (945–972). Його військо — дружинники та ополченці — дійшли до стін Цариграду. Князь, взявши данину та “дари многі”, повернувся на Дунай, звідти рушив додому, до Києва. Але під час переправи через Дніпро на нього раптово напали печеніги. У битві з ними Святослав загинув.

З набігами степовиків — печенігів, половців та інших продовжили боротьбу наступники Святослава. Його син Володимир I (972–1015) багато зробив для укріплення оборони на південних та південно-східних кордонах Русі. Тут будували фортеці, рубили засіки, рили рови, насипали вали, організовували постійну караульну службу. Це були ті самі “застави богатирські”, які оспівувалися у руських билинах.

Перманентні війни зі степовиками вів й Володимир II Мономах (1113–1125). При ньому половці зазнали нищівної поразки біля Дніпра у середині 1090-х рр., після чого припинили свої грабіжницькі набіги на руські землі. Та боротьба з ними продовжувалася і у XII столітті. Роздробленість сил князів часто призводила до

поразок, як це трапалося, зокрема, під час походу князя новгород-сіверського Ігоря Святославича у 1185 р. Він не покликав на допомогу інших руських князів, сподіваючись сам здобути славу та велику здобич. У битві, яка продовжувалася три доби, Ігорева дружина майже повністю загинула, а сам князь та декілька його бояр потрапили у полон.

Громадянські війни та усобиці між князівствами значно послабили руські землі. Під час страхітливої години — навали Бату-хана — їм прийшлося, незважаючи на героїзм та хоробрість воїнів, зазнати катастрофічної поразки. Літописи та билини розповідають про “незрозуміння у людях”, які відчули на собі страшні удари нових кочовиків, що прийшли зі сходу. Та героїчний опір русичів призвів до відчутних втрат у лавах монгольських військ. Незабаром, після походу до країн Центральної Європи Батий змушений був повернути військо, що сильно поріділо, на Схід...

Сучасному дослідникові та пересічному читачеві відомі грандіозні події вітчизняної воєнної історії. Захищаючи незалежність своєї землі, сотні тисяч давньоруських воїнів брали участь у великих битвах та у боях “місцевого значення”. Але віддаленість тих часів заважає нам уявити собі якими ж вони були, як виглядали русичі, що являли собою їх однострої. Яке бойове спорядження та озброєння мали воїни та як були зодягнуті, готуючись до смертного бою?

Питання ці далеко не безглузді. На наслідки битви впливало багато факторів. Хоробрість бійців, їхня фізична сила та військова майстерність, якість зброї та бойового спорядження, якою вони користувалися, захисні засоби, що рятували воїна від ворожої сталі.

Військова техніка IX — XIII ст. відбиває матеріальну культуру наших предків досить повно. А от одяг людей та воїнів — мешканців Давньої Русі, не зберігся. Про нього можна говорити тільки користуючись реконструкціями вчених та нечисленними малюнками художників. Зброї під час археологічних розкопок знайдено багато: тисячі вістрів стріл, 800 вістрів списів, 183 мечі, 150 шабель, до 600 бойових сокир, майже 130 кистенів; з захисного спорядження — 37 шоломів, 112 кольчуг, залишки 23 щитів, а також еле-

менти кінського спорядження: вуздечки, стремена, навіть шпори.¹

Вироби давньоруських збройних майстрів були відомі далеко за межами Русі. Сфероконічні шоломи з позолотою, які носили на голові княжі дружинники у другій половині X ст., поширились в Угорщині та Польщі. Високо цінувалися, особливо у німців та прибалтів, руські мечі. Київська Русь експортувала європейську зброю — мечі, панцири — до країн Сходу. Поважали східно-слов'янські зброярські вироби і в Західній Європі. “Добрі кольчуги, зроблені на Русі” дуже цінували у Франції. “Кольчуга” — назва слов'янська. Термін отримав поширення тільки у XV — XVI ст. Автори літописів називали кільчасте захисне спорядження інакше — “броня”. Перша згадка про подібні доспіхи у слов'ян знаходимо на початку VII ст. Їх широке застосування пов'язане з організацією війська, високим рівнем розвитку ремесел. Кольчуга була річчю, характерною для озброєння заможного воїна — князя, воєводи, дружинника.

Виготовлення кольчуг — довгий та важкий процес. Кільця розміром 7-8 мм та 13-14 мм у поперечнику, робили із залізного дроту завтовшки 1,5-2 мм. Потім їх з'єднували за допомогою одного або двох заклепок. На виготовлення однієї кольчуги йшло до 600 метрів дроту й не менше 20 тисяч кілець. Дві подібні кольчуги із склепаними кільцями знайдені на Райковецькому городищі (Україна, Житомир обл.) та одна біля Чернігова (Україна) (XI — початку XII ст.). Це були сорочки завдовжки 70 см (123-125 рядів кілець), завширшки, у плечах, 100-130 см. Одна кольчуга складається з 35 тисяч кілець та має вагу 6,15 кг.²

Близько 1200 р. з'являються кольчуги з плоских кілець. Ця броня поширювала залізне поле приблизно у 1,5-2 рази, та вага її не збільшувалася. Одягали кольчугу на спеціальну, підбиту вовною, куртку і тільки перед боєм, а у поході її возили за військом на візках.

Серед засобів захисного озброєння для голови на Русі були відомі головні убори різноманітних видів і форм.

До X ст. переважна більшість східно-слов'янських воїнів носили шоломи конічної форми. Та у X-XII ст.

русичі почали надавати перевагу сферичним шоломам, які краще захищали голову у кінно-шабельному бою. Шоломи виготовлялися з чотирьох або з цілого шматка металу. Їх прикрашали орнаментом, позолотою, пластинами зі срібла.

Історик Ю.М. Лотлган вважає, що шоломи раннього періоду мали тільки кольчужне покриття шиї. Потім з'явилися зразки з наносниками, масками (личинами) та напівмасками, з бранницями, які закривали шию і нижню частину обличчя. Такі шоломи у XII столітті мали й всілякі характерні емблеми, довгі шпилі з прапорцями (словці). У літописі 1169 р. вперше згадується "прибниця" — підшоломник з вовчого або борсукового хутра та вірогідно, підшоломники існували й раніше. При шоломі, що був знайдений у селі Пешки (Росія), знаходилася невелика пряжка від підборідного ремня. Шолом був досить дорогою річчю озброєння, тому він характерний для бойового спорядження князів та заможних воїнів.

Невід'ємним елементом озброєння давньоруського воїна є спис, який не був високо вартісним виробом майстрів — зброярів, як меч або шабля, та мав найбільш масове поширення. Його застосовували у бою й на полюванні. Посріблені або визолочені списи, що прикрашалися зверху прапорцями або китицями, слугували парадною зброєю.

У озброєнні слов'ян списи побутують з VI ст. Тоді кожен воїн мав по 2 — 3 списи. Робили їх більш легкими, ніж у X — XIII століттях й служили вони для метання. Результати археологічних розкопок дають матеріал щодо довжини та вигляду списів. Держаки піхотних списів сягали довжини 180 — 200 см, кіннотних — 360 см. Їх дерев'яна частина у X ст. виготовлялася завтовшки 2,5 см, у XII — XIII ст. — 3,5 см. Вони носили різні назви: "дерево", "стружня", "оскопище".

Перо (наконечник списа) могло мати різні форми: ланцетоподібну (довжина 25 — 40 см), ромбовидну (до 30 см), чотиригранну, трикутну, а також у вигляді лаврового листу, широку та масивну. Такий спис мав назву рогатини, вага його пера сягала 700 — 1000 г.

Спис вважався зброєю першого натиску. Зазвичай

битва розпочиналася з того, що князь кидав спис у бік ворога. Вислів — “взяти місто списом” — означав взяти місто з приступу. “Зламати спис” — розпочати битву, “заїти мечем” — завоювати місто або місцевість, “взимати меч проти” — означало розпочати війну.

Другим головним видом холодної зброї на Русі був меч. На відміну від шаблі меч був типово-руською зброєю та призначався для рублячих, ріжуче-колючих ударів. Він був дорогим через складність виготовлення, як унікальну зброю його часто передавали у спадок від батька до сина. Виробництво мечів було особливою, дуже розвинутою галуззю середньовічного ремесла. Меч проходив через багато рук до того, як стати справжньою зброєю. Операціями з заготівлі металу, витягування смуги, поліровки, загартування, заточки леза, насадження клів’я, виготовленням піхов — займалися різні майстри. Зразки, знайдені археологами, дозволяють вказати основні виміри мечів X—XII ст.: лезо завдовжки до 100 см або трохи більше, завширшки 4—6 см, середня частина леза товщиною від 2,5—3 до 4—6 см.³

Арабські письменники тих часів відмічали, що русичі постійно носять мечі — плоскі, бородчасті, широкі біля руків’я, вузькі у кінці — та бачать у них засіб до існування, у битві вони їх використовують, сидячі в сідлі. Під час затвердження договорів сторони присягалися на мечях та на щитах. Меч був військовим та державним символом: “Князь бо нетуне меч носить, у помсту злодіям, а у похвалу тим, хто добро діє...” (Лаврентіївський літопис, під 1212 р.).⁴

Доволі розповсюдженою зброєю давньоруського воя (воїна) були бойові сокири, булави, кистені, кинджали. Бойові сокири з’явилися у слов’ян у VIII ст. й отримали масове розповсюдження у X—XI ст. як зброя пішого воїна та, згодом, втратили своє значення (XIII ст.).

Зразки бойових сокир, що були знайдені археологами, дозволяють вказати середній їх розмір: руків’я — завдовжки до 80 см, лезо — 9—15 см, завширшки — 10—12 см, діаметр обушного отвору — 2—3 см, вага до 450 г. Бойові сокири невеликих розмірів з молоточками — чекани — слугували елементом військового спорядження та ознакою відмінності давньоруського воїна.⁵

Булави та кистені складали допоміжну ударну зброю. Булава відома на Русі з XI ст. та вважалася зброєю знатного воїна. Аналіз матеріалу знайдених зразків дозволяє встановити їх параметри: вага булав досягала 200–300 г, руків'я — довжиною 60–80 см. Їх виготовляли так: корпус відливали з бронзи, наповнювали порожнину кулі для ваги свинцем, а потім прикрашали позолотою й чернью.

Найбільш ранні знахідки кистенів на території європейської частини колишнього СРСР датуються V — IX ст. Склалися вони з гирьок, які виготовлялися з кістки, а пізніше — з металу. Гирьки підвішували на ціп чи ремінь (їх намотували на руку), або кріпили до дерев'яного держака.

Кинджали (великі бойові ножі або сакрамасакси) у кількості 9 екземплярів знайдені у похованнях X ст. разом з мечами у розкопі біля Києва. Їхня довжина — 50 см, ширина 2–3 см.⁶

Шабля — найпоширеніша зброя кіннотників — призначена була для рублячо-ріжучих ударів. Доволі коштовний елемент озброєння, вона була характерним атрибутом військового костюму князів, воєвод, дружинників.

Поява шаблі на Русі відноситься до X ст. та пов'язана з зміною ролі кінноти, яка неухильно ставала головним родом військ. Шабля краще, ніж важкий меч, підходила для кінного бою, давала воїнові більшу маневреність при відбитті чи нанесенні ударів. Ефес шаблі відрізнявся від ефесу меча легкістю, а також наявністю тонкого довгого ремня — темляка, який надягали на руку задля того, щоб у бою було можливо, керуючи конем, не втратити шаблю.

Аналізуючи знайдені зразки зброї, можна зробити висновок, що для вітчизняних шабель X — XI століть характерні такі особливості: незначний вигин смуги, довжина леза до 100 см, ширина 3–3,7 см.⁷ Серед шабель цієї епохи зустрічаються розкішні екземпляри, оздоблені золотом, сріблом, бронзою та чернью, що є справжніми витворами мистецтва. Носили шаблі спочатку у дерев'яних піхвах, на портупеї у пояса або на плечовому перев'язі. У X ст. шаблі частіше зустрічалися на Півдні Русі. Після XI ст. вони поширилися й на

Північ: з Києва та Чернігова їх привезли до Новгороду, Пскова, Мінська.

Однією з головних особливостей давньоруського військового костюму була його надійність у бою, практичність та легкість у використанні. Прикладом бойових доспівів русичів є пластинчастий та лускатий доспіхи.

Пластинчасті панцирі були однією з найдавніших у світі типів доспівів, які являли собою металеві пластини, що були зв'язані між собою за допомогою ременів. Вперше на наших теренах вони згадуються у Іпатіївському літописі під 1287 р., де їх називають "броні дощаті". Та археологи вважають, що подібний захисний одяг з'явився у давньоруських воїнів значно раніше — у IX — X ст., а у XIII ст. тільки відбулось масове його поширення.

Пластини, знайдені під час археологічних розкопок, мають довгу прямокутну або трикутну форму: довжина — 8–10 см, ширина — 1,5–3,5 см. По краях у них робили парні отвори для проходження ремінців. Під час скріплення пластини заходили одна на одну, що й створювало еластичне та міцне захисне покриття.

В Україні не знайдено жодного повністю цілого пластинчастого доспіху. Захисну сорочку знайшли біля міста Вісбі (Швеція). Цей зразок нараховує 628 пластин.

Пластинчасті доспіхи часто зображують на іконах та фресках. Хоча зображені вони умовно, але уявлення про те, як виглядав цей захисний одяг, дають. Особливо широко поширений пластинчастий доспіх був на півночі східнослов'янських земель, де проіснував до XVI ст. Негативною рисою цього різновиду бойового одягу було те, що під час розриву хоча б одного ременя, який скріплював доспіх, порушувалась його еластичність, а при кількох розривах увесь доспіх міг розсипатись прямо під час бою.

Лускатий доспіх, на відміну від пластинчастого, складався з металевих пластин зазвичай квадратної або прямокутної форми розміром 6x4 см, 6x6 см та ін. Пластини кріпилися тільки з одного боку, трохи насуваючись одна на одну, як черепиця. Для того, щоб вони не розходилися у різні боки, їх з'єднували з основою за допомогою однієї або двох клепок. Так

отримували не дуже еластичне, але дуже міцне та надійне бойове спорядження.

Лускатий доспіх, поширений з початку XIII ст., також відносився до “броней дощатих”. Існував він на Русі до XVII ст., а із XVI ст. називали його тюркським словом — “куяк”.

Повністю збережені доспіхи подібного роду археологи довго не могли знайти. Нещодавно комплект пластин різних розмірів з 120 деталей знайдено під час розкопок у Пскові (Росія). Але найкращу уяву про те, як виглядав чешуйчастий доспіх, дає іконографічний матеріал: мініатюри, фрески, ікони. У тих випадках, коли доспіх намальований повністю та з великою точністю, загальна кількість панцирних пластин досягає 200 — 600 штук. Чешуйчасті доспіхи носили з наручами й кольчужними панчохами, а також захисним допоміжним доспіхом на грудях — у вигляді однієї або двох металевих круглих блях зверху панциря. Окрім того, на латах закріплювався сталевий круглий щиток, або блок прямокутних чи квадратних щитків, які начищали до дзеркального блиску. Грудне зеркало, так звався цей елемент давньоруського бойового костюму, повинно було під час битви перехоплювати сонячний промінь та, віддзеркалюючи його, сліпити противника. Ось такою практичною, продуманою та надійною була система військового одягу давніх русичів. І це — не зайві клопоти: воїн повинен перемагати у бою, а не марно гинути.

Головною зброєю кочівницької кінноти — постійного ворога східних слов'ян — був лук. Будь-який кочовик, маючи у колчані 30 стріл, випускав за хвилину їх дюжину, досить-таки влучно вціляючи в мішень, що рухалася. Риссю вершник може розвивати швидкість до 12-15 км на годину, при цьому тюркський воїн звичайно “відкривав вогонь” з 300 м, стрімко зближаючись з противником. Вчені підраховували, що тисяча кінних кочівників могла обстрілювати русичів протягом півтори-двох хвилин, кинувши в їх бік до 30 тисяч стріл. Вистояти під таким смертоносним дощем могли тільки бійці, одягнуті у стрілонепробивне спорядження. У металевому бойовому одязі добре озброєна піхота русичів, з довгими списами у руках, у лавах якої знаходилися ще й лучники, для кочової кінноти була

нездоланною. У даному випадку на фронті зіткнення супротивників піших воїнів обов'язково буде втриє більше, ніж вершників, а у перестрілці останні понесуть більші втрати. Їм доводилося “вести вогонь” з ациклічної опори, що увесь час рухалася, — з коня, — одночасно керуючи скакуном, натягуючи тетеву та рефлекторно тримаючись у сідлі. Зрозуміло, що до бойової роботи тоді підключалося менше м'язових груп й кіннотник програє, окрім того, ще й у дальнобійності. Та й площа, що вражається ворожою стрілою у кіннотника більша, ніж у піхотинця.

Інша справа — важкі кіннотники — витязі, ідентичні західноєвропейськими лицарям. Мечі, сокири та списи піших ратників не були в змозі нанести серйозних втрат захищеним бронею вершникам. Якщо останнім вдавалося прорвати перші лави піхоти, ратникам залишалося тільки з честю загинути.

На нашу думку, подібний натиск могла витримати тільки лише “цариця полів” античної Спарти або Риму, коли стійкість та погодженість дій гоплітів та легіонерів досягалися тривалим навчанням. Натуральне господарство середньовіччя не могло створити умов для утримання постійної професійної армії. Тому, природно, набрані по селах ополченці не могли розраховувати на успіх у сутичці з першокласно підготовленими вояками, кожен з яких досконало знав свою бойову справу. Досить проаналізувати співвідношення засобів нападу та захисту X — XIII ст., як обов'язково доведеться зробити парадоксальні висновки. З них виходить, що піхота, яка зайняла укріплення, з успіхом відбивала атаки легкої та важкої кінноти, але на рівнині виявлялася легкою здобиччю як перших, так і других.

Лицарі громили піхоту та легких кіннотників, але знову тільки за конкретних умов: перших — у чистому полі, а других — якщо ті не мали змоги маневрувати та розсереджуватися, тікаючи з-під удару латників.

Але чому ж тоді війська Сходу та Заходу, зустрівшись на Великому Кордоні, билися з перемінним успіхом? Це пояснюється тільки у тому випадку, якщо за рівнем розвитку військового мистецтва, підготовкою особового складу, зброєю та бойовою технікою вони були якщо не ідентичні, то аналогічні.

Але тоді виходить, що й на Сході існувало лицарство, а не тільки іррегулярна кіннота кочівників? Саме так. Це засвідчують багато джерел. На мініатюрі XVII ст. “Розгром армії Тохтамиша” чітко зображені вершники у кірасах, пластинчатих “спідницях” — накайниках, поножах. Вони сидять на конях, що вкриті поверх попони кованими доспіхами.

Безумовно, різниця поміж військами Сходу та Заходу була, й пояснювалася вона засобом господарювання, що був пріоритетним у даному регіоні.

У Європі ним було землеробство, у степах Азії — скотарство. Далеко не кожен європеєць йшов у бій на коні, а вождю кочівників досить легко було посадити на коней усіх воїнів. Та в Закавказькому регіоні, Середній Азії існували землеробські феодальні держави. Там розвивалися ремесла і були усі умови для появи лицарства.

Русь, яка за своєю історичною долею опинилася між двох вогнів, на Великому Кордоні, вже у IX — X ст. створила доволі збалансовані збройні сили. На чолі них були дружини важкоозброєних вершників, за якими йшла піхота. Окрім того, на початку X ст. на Русі з’явилися загони кінних лучників-кочовиків, що добровільно вступали на службу до князів, які приймали під свої прапори тільки укомплектовані “підрозділи”. Так, у Лаврентіївському літописі (XII ст.) згадується якийсь “Алтунапа з 50 чаді”, що прирівнюється хроністом до боярина або удільного князя, за соціальним станом ідентичного лицареві. На Русі існували воїни, здатні рівноцінно протидіяти своїм суперникам з інших країн. Деякі дослідники схильні вважати, що лицарства, у загальноприйнятому змісті цього слова, на Русі не було. Доводять це тим, що сам термін походить від німецького “Риттер” — “вершник”.

Але в цьому випадку, якщо вважати за доказ існування важкоозброєних давньоруських воїнів-професіоналів тільки використанням літописцями чи хроністами термінів “лицар”, “лицарський”, то прийдеться визнати, що у Західній Європі їх взагалі не було. Зокрема, подібних бійців у Англії називали “найтами”, на батьківщині Дон-Кіхота — кабальєро, в Італії — кавальєрі, у Франції — шевальє.

До речі, якщо звернутися до джерел порівняльного мовознавства, то обов'язково прийдеш до висновку, що слово це з'явилося у слов'ян. Зокрема, українське “лицар” звучить як “рицар” у росіян, польською “рицеж”, болгарською — “ріцар”. До того ж 700 — 800 років тому існував у нас і інший термін — “рітор”, більш близький до німецького, тільки його, звичайно, протиставляють загальноприйнятим поняттям — “витязь”, “муж чесний”, “лицар”.

Свідоцтва про давньоруське лицарство неважко знайти у вітчизняних та західноєвропейських літописах, хроніках, у переказах арабомовних письменників та військової термінології тих часів. Зокрема, з Русі на увесь світ поширились такі поняття, як броня, шолом, кольчуга, щит, рукавички-перчатки (від давньоруського “перст” — палець), доспіх, лати, нагрудник, настегник та наколінник, сталева личина та родовий знак (його у західних державах назвали німецьким словом “герб” — “нащадок”, “спадок”), меч та спис, сокира та клинок. В одних країнах їх використовували, адаптуючи до власної мови (так, у англійській — давньоруський “щит” так і залишався “щитом”), у інших — перекладали.

Історія зберегла для нас свідоцтва про виховання та навчання давньоруських дружинників, “мужів чесних” та “нарочитих вітязів”, яке починалося з трирічного віку. З дітлахів вирощували професійних військових, яким належало у майбутньому нести ту ж саму службу, що і їхнім предкам. А коли витязь-юнак ставав “першокласником”, спочатку його урочисто посвячували у мечники-зброєносці (мечоносці), що відповідало західноєвропейському пажеському рангові сержанта. Трохи пізніше мечник ставав шляхетним витязем. Такий воїн мав по-справжньому богатирське спорядження, починаючи з сталевий кольчуги, сплетеної з 60 тисяч гнучких кілець, закінчуючи броньованими латами та булатним мечем. До речі, на відміну від більшості країн Західної Європи, на Русі ніколи не існувало воїнів-лапотників з кілками, навіть у незаможного селянина були залізна кольчуга, дубовий щит та сталевий меч, зроблений сільським ковалем з болотної руди, якої на Русі вистачало. За станом підготовленості спорядження та озброєння селян до можливих бойових дій наглядали офіційно призначені князем або дружинником старости-тіуни.

Усе це було самобутнім явищем, і тільки після впровадження християнства давньоруське лицарство за своїм характером наблизилося до середньовічного загальноєвропейського зразка лицарського стану.

Християнізація за часом співпала з переходом Русі до розвинутого феодалізму, що вирізнявся жорсткою становою ієрархією суспільної системи, яка одночасно мала гнучкий характер. За тодішніх умов великий князь за саном вважався вище будь-якого західного короля. Саме тоді, у XI – XII ст., прийшов “золотий період руського лицарства”. Тоді склалися народні лицарські романи, фрагменти з яких дійшли до нас у вигляді усних оповідей під назвою билин. З них можливо отримати корисну інформацію про побут руських лицарів, їхнє озброєння, засоби захисту і т.д. Щодо останніх, слід зауважити, що коли мужність давньоруських богатирів залишалася незмінною, то їхній броньований одяг, безперервно удосконалюючись, завжди переважав захисними якостями оборонне спорядження, зроблене у Західній Європі та Азії.⁸ Так, якщо до кінця X ст. мечники та витязі носили “броні” – кольчуги, то у XI – XII ст. поширились сталеві лати. Наприкінці XIII ст. вони стали масовим різновидом захисного бойового одягу середньовічних руських професійних воїнів, а у XIV – XV ст. східнослов’янські витязі одягають вже надважкий сталевий доспіх з товстих булатних дошок.

Добірку документальних зображень та більш докладні свідчення про захисне спорядження та озброєння середньовічних воїнів Русі можна отримати з монографій О.Н.Кирпичникова. Зауважимо тільки, що наймасивніші доспіхи у Європі робили тільки київські, новгородські, смоленські та псковські майстри. Зроблені ними лати важили до 4 пудів, а тому лицареві був потрібен надзвичайно витривалий кінь, особливі лицарські шпори, якими, на думку професора С.О.Гиньова, “можливо було пришпорити коня крізь густу металеву кольчугу та навіть, можливо, крізь лати”.⁹ Вже одна ця деталь свідчить про існування на Русі броні, що закривала воїна з голови до ніг, та не залишала без захисту його бойового коня. Автор опису битви між новгородськими та московськими військами на річці Шелоні 1471 р. не

без єхидства зауважував, що новгородці були закуті у такі важкі доспіхи, що не могли рук підняти на полки великого князя Івана III. Говорячи відверто, московитам у той день було не до сміху, особливо після того, як вони дізнались, що кулі з їхніх пищалей та залізні стріли (вони пронизали наскрізь будь-якого іноземного лицаря разом з його сталевими доспіхами, не говорячи вже про ординців), відскакували від новгородських латників, як горіхи від стінки.

Наприкінці хотілось би додати, що й у дохристиянській Русі поведінка вітязів визначав письмовий (наголошуємо!) кодекс честі, який мав назву “Покон вітязний”. Цікаво, що вимоги, які висувалися у ньому до лицарів, були набагато ширшими, ніж у Західній Європі.¹⁰

“Книгочейство” та “многа мудрість” були такими саме необхідними для вітязів, як “вежество” та здатність “красу жіночу та честь дівочу поважати та боронити”. Але головною чеснотою руських лицарів вважалося безкорисне служіння Батьківщині. Саме тому у нашій мові назавжди збереглося тільки позитивне значення слова “лицар”, поняття — “лицарська честь” та “лицарська поведінка”

ПОСИЛАННЯ

1. Козлов Ю.Ф. От князя Рюрика до императора Николая I (страницы правления государством Российским). — Изд-е 2-е, доп. и перераб. — Саранск: Мордовское кн. изд-во, 1992 — С. 35.
2. Корибут Ф.М. Записки тактики для конных юнкерских училищ. — СПб., тип. В.Безобразова та К^о, 1868. — ч.1.— С. 314 — 317.
3. Там само. — С. 319.
4. Лаврентіївський літопис (XII ст.). М.: Издательство МГУ, 1996. — С.11.
5. Кирпичников А.Н. Военное дело на Руси в XII — XV вв. — Л.: Наука, 1976. — С. 3 — 8.
6. Кирпичников А.Н. Вооружение Руси IX — XII вв. // Вопросы истории. — М.: Правда, 1970.
7. Кирпичников А.Н. Древнерусское оружие. — Л.: Наука, 1966. — Вып. I. — С. 176.
8. Кирпичников А.Н., Черненко Є.В. Кінське бойове наголів'я першої половини XIII ст. з Південної Київщини // Слов'яни та Русь. — М.: Наука, 1968. — С. 467, 507.

9. Дробинский А.И. Русь и Восточная Европа во французском средневековом эпосе. // Исторические записки. — 1948. Кн. 26. — С. 97— 98.

10. Там само. — С. 121.

